

<https://doi.org/10.31891/2307-5740-2023-322-5-60>

УДК 336.7

Богдан СТЕЦЕНКО

Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

<https://orcid.org/0000-0002-0858-2629>

e-mail: stetsenko.bohdan@kneu.edu.ua

Сергій БІРЮК

Український інститут розвитку фондового ринку

<https://orcid.org/0000-0001-9078-626X>

e-mail: sarbiruk@gmail.com

Артур СТРИЖАК

Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

<https://orcid.org/0009-0006-0633-0651>

e-mail: astryzhak@gmail.com

Артем ЛИТВИНЮК

Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

<https://orcid.org/0009-0009-0507-1071>

e-mail: alytvyniuk1104@gmail.com

ДО ПИТАННЯ ЕФЕКТИВНОЇ МОДЕЛІ НЕДЕРЖАВНОГО ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ У ПОСТВОЄННІЙ ПАРАДИГМІ РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

В статті досліджується проблематика розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення у поствоєнний період України. Акцентовано, що до початку відкритої агресії проти нашої держави, стан пенсійної системи характеризувався значними дисбалансами. Пенсійний фонд України постійно відчував дефіцит ресурсів, розмір пенсій був одним із найнижчих в Європі, а система недержавного пенсійного забезпечення фактично не виконувала своїх функцій. Очевидно, у період дії воєнного стану ключові зусилля будуть спрямовані на розвиток сектору національної безпеки та оборони. Проте, у поствоєнний період розвиток системи недержавного пенсійного забезпечення та загалом пенсійної системи буде одним із ключових питань. Обґрунтовано ключовий сценарій розвитку недержавного пенсійного забезпечення в Україні у поствоєнний час.

Ключові слова: пенсійна система, пенсійне забезпечення, недержавне пенсійне забезпечення, недержавні пенсійні фонди, пенсійні активи, фінансовий ринок, управління активами.

Bogdan STETSENKO

Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

Serhii BIRIUK

Ukrainian Institute of Stock Market Development

Artur STRIZHAK, Artem LYTVYNIUK

Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

TO THE ISSUE OF AN EFFECTIVE MODEL OF PRIVATE PENSION PROVIDING IN THE POST-WAR DEVELOPMENT PARADIGM OF UKRAINE

The article examines the development of the private pension system in Ukraine during the post-war period. It is emphasized that before the onset of open aggression against our state, the pension system was characterized by significant imbalances. The Pension Fund of Ukraine constantly experienced a resource deficit, the size of pensions was one of the lowest in Europe, and the private pension system effectively did not perform its functions. On one hand, the operation of the solidarity state pension insurance system caused negative public resonance. On the other, a distrust of the activities of private pension funds was formed among ordinary citizens, hence the quantitative parameters of their activity were minimal. Evidently, during the period of martial law, key efforts were directed toward the development of the national security and defense sector. Currently, the maximum amount of financial resources, including those from external partners, are directed towards state defense. However, even under such conditions, ignoring problems in the pension system causes additional tension in society and can be used as a pretext for internal destabilization. Accordingly, the state must now direct efforts to form a strategic scenario for the modernization of the pension system. Clearly, in the post-war period, the development of the private pension system and the pension system as a whole will be one of the key issues. It is reasoned that the key trends in the development of private pension provision in Ukraine in the post-war period will be determined by various factors: migration processes, the volume of resources in households, the state of the domestic stock market, and the effectiveness of reforms in this area. The development of private pension providing will become a powerful impetus for the activation of investment processes, forming a financial basis for attracting long-term resources into the national economy. But all of these tasks require a comprehensive approach from the state, in which public interests will be key, and not the main interests of the leading financial and industrial groups.

Keywords: pension system, pension providing, private pension providing, private pension funds, pension assets, financial market, asset management.

Постановка проблеми у загальному вигляді

та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Апріорі необхідно сприймати той факт, що протягом десятиліть в Україні так і не вдалося досягти суттєвого прогресу у забезпеченні своїх громадян у старості. Так, варто погодитися з твердженням, що з 90-х рр. минулого століття розмір пенсійних виплат зріс, проте загальний розмір надзвичайно далекий від європейських стандартів. Очевидно, що така ситуація визначає і невдоволення більшості громадян, які, фактично, не покладають жодних надій на державу у цьому питанні. Проте, якраз пенсійне забезпечення – це питання в Україні надзвичайно політизоване. Кожна влада намагається довести, що її рішення в пенсійній системі були надзвичайно вдалими, тоді як опозиція – заперечувала цей факт. Звідси, і вибірковість реформ у цій сфері. Замість справді необхідних та ефективних трансформацій – неоднозначні з точки зору наслідків рішення, які сконцентровані, в першу чергу, на збільшенні розміру пенсій у передвиборчий час. Внаслідок реалізації такого підходу сформувалися глибокі дисбаланси, як на рівні функціонування Пенсійного фонду України, так і в системі недержавного пенсійного забезпечення. Цілком зрозуміло, що така ситуація не може зберігатися надалі, а в поствоєнний час питання функціонування пенсійної системи стануть одними із ключових.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблематика функціонування пенсійних систем розкрита в наукових працях багатьох вчених. Зокрема, слід виділити дослідження О. Вишневої [1], В. Корнеєва [2], М. Лазебної [3], Д. Леонова [4], М. Марича [5], Р. Підліпної [6], Т. Ставерської [7]. Усі без виключення автори підкреслюють – система пенсійного забезпечення, в тому числі її недержавний рівень, вимагає послідовного реформування, і пропонують різні заходи для її модернізації.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття

Акцентуємо, що незважаючи на наукову розробленість досліджуваної проблематики, значна частина питань залишається поза дослідницькою увагою. Також треба виходити з того, що відкрита агресія проти України докорінно змінила вітчизняну економіку та її ринок фінансових послуг. В подальшому пенсійна реформа буде відбуватися у принципово нових умовах, які вимагають і нових підходів до державного регулювання цієї сфери.

Формулювання цілей статті (постановка завдання)

Мета статті – детермінувати пріоритети розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення в Україні у поствоєнний час та обґрунтувати заходи для її модернізації.

Виклад основного матеріалу

Беззаперечно, питання пенсій та пенсійного забезпечення – одне з найбільш гострих в соціально-економічному дискурсі України. Відверта імітація державних реформ у цій сфері має очевидні кількісні виміри у вигляді середнього розміру пенсійних виплат в Україні (рис. 1).

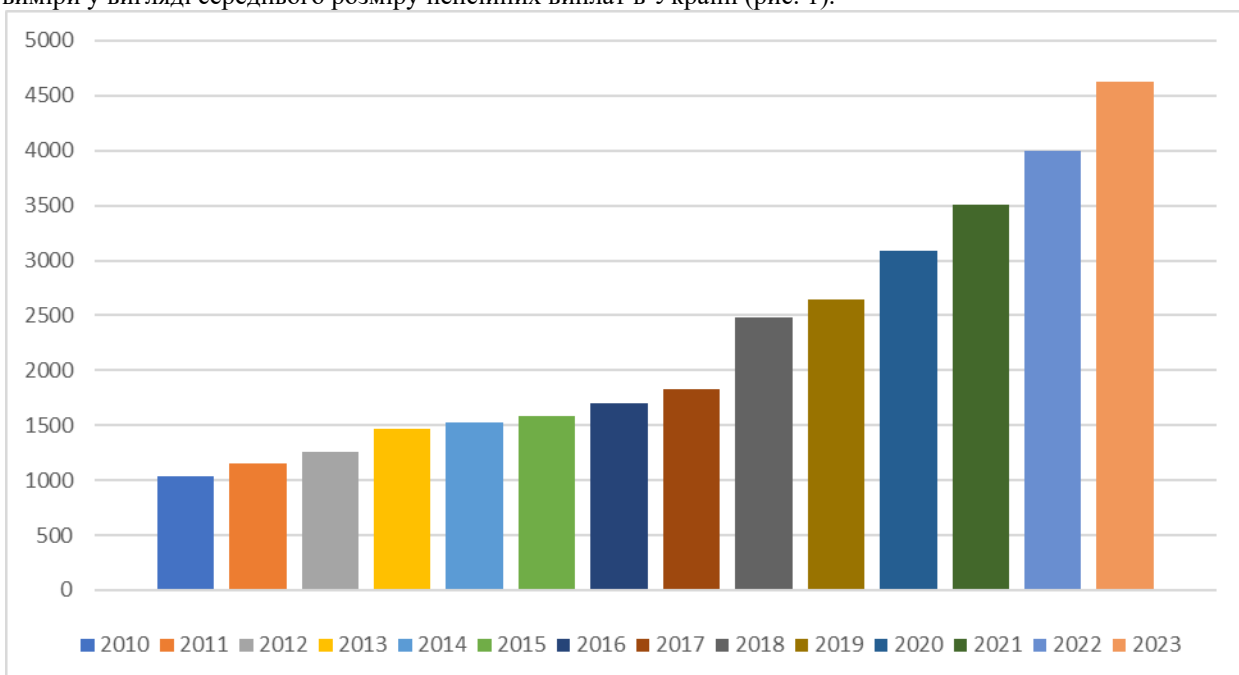


Рис. 1. Середній розмір призначеної пенсії в Україні у 2010-2023 рр., станом на початок року, грн.
Джерело: складено авторами за даними Держслужби статистики України, Пенсійного фонду України [8-9].

Висхідний тренд показника середнього розміру пенсій не повинен нікого вводити в оману. В еквіваленті наприклад долара США українські пенсіонери отримують надзвичайно мало і така тенденція зафіксована протягом десятиліть. Так, жодного разу середня пенсія в Україні не перевищувала 200 дол. США, свого максимального значення сягнувши у 2014 роки (190 дол. США). Об'єктивно треба визнати, що з 1991 року державі так і не вдалося сформувати ефективну модель пенсійної системи, а пенсіонери (кількість яких хоча і знижується, але навіть зараз більше 10 млн. осіб) стали ключовим електоральним сегментом, за який йде боротьба різних політичних сил. Проте відразу після виборів переважна провладні партії досить швидко забувають про свої передвиборчі обіцянки.

Зрозуміло, що війна погіршила стан більшості вітчизняних пенсіонерів, а держава була змушена кардинальним чином змінити підходи до реалізації бюджетної політики. У 2022 році 42,2 % всіх видатків було спрямовано на оборону, а загалом приріст цієї статті у порівнянні з попереднім роком 8,9 раза [10]. В умовах значних безпекових викликів держава була змушена балансувати між першочерговістю оборонних потреб та необхідністю дотримання соціальних стандартів. З врахуванням рівня інфляції у 2022 році (26,6 %) [11] та девальвації гривні до основних валют світу держава реалізувала кілька напрямів, які дали можливість хоча б трохи компенсувати пенсіонерам вплив негативних чинників на їх рівень життя. Сумарні видатки на перерахування трансфертів Пенсійному фонду України склали 232,9 млрд. грн. [10], або 8,6 % від загального обсягу видатків державного бюджету.

На жаль, варто констатувати, що станом на лютий 2022 року громадяни України в переважній більшості фактично не мали альтернатив, які б дали змогу отримувати додаткові доходи на фінансовому ринку. Це стосується як в цілому фінансового ринку, так і системи недержавного пенсійного забезпечення. Низький рівень фінансової інклюзії в Україні у передвоєнний період можна охарактеризувати наступними цифрами (табл. 1).

Таблиця 1

Інвестиційна активність фізичних осіб на окремих сегментах фінансового ринку України

| Показник | 2017 | 2018 | 2019 | 2020 | 2021 | 2022 |
|--|-------|-------|-------|-------|-------|--------|
| Депозити домашніх господарств в банках, млрд. грн | 495,3 | 530,2 | 576,1 | 730,3 | 794,2 | 1045,7 |
| Залишки вкладів на депозитних рахунках членів кредитних спілок, млрд. грн. | 0,93 | 1,06 | 1,21 | 1,43 | 1,15 | 0,644 |
| Валові страхові премії зі страхування життя, млрд. грн. | 2,91 | 3,91 | 4,62 | 5,02 | 5,88 | 4,81 |
| Частка фізичних осіб-резидентів у вартості чистих активів інститутів спільного інвестування, % | 11,1 | 15,2 | 19,2 | 22,6 | 30,8 | 32,7 |

Джерело: складено авторами за [12-14].

Дані табл. 1 демонструють низьку інвестиційну спроможність та ініціативність індивідуальних учасників фінансового ринку. Депозити банків фактично безальтернативно залишаються лідерами на вітчизняному фінансовому ринку. Інші фінансові інструменти та послуги не викликають великої зацікавленості. Та й загалом рівень фінансової інклюзії фактично не дозволяє говорити про широкий вибір для вітчизняних фізичних осіб. На перший погляд, можна заперечити, що досить вагомими (майже 1/3) є показники питомої ваги фізичних осіб-резидентів у вартості чистих активів інститутів спільного інвестування. Підкреслимо, що на сьогодні ринок спільного інвестування є лідером за обсягом активів серед небанківських фінансових інституцій та посідає друге місце у вітчизняному фінансовому секторі загалом. Проте, оцінюючи активність фізичних осіб на цьому сегменті варто розуміти його специфіку. По-перше, вітчизняні венчурні ІСІ (найбільш поширені в Україні) є такими лише з врахуванням певних законодавчих норм, проте у порівнянні з аналогічними фондами розвинених країн – жодного відношення до венчурного інвестування не мають. По-друге, фізичні особи в Україні мають обмеження щодо мінімального розміру інвестицій у цінні папери таких ІСІ. Фактично, це робить вкладання ресурсів у венчурні фонди прерогативою заможних українців. По-третє, як правило венчурні ІСІ в Україні використовуються з метою податкової оптимізації.

Все зазначене очевидним чином характеризує ставлення фізичних осіб в Україні до фінансових інструментів та послуг. У зв'язку з цим виникає очевидне питання: «Чи мали у таких умовах недержавні пенсійні фонди в Україні шанси на успішний розвиток?». Тут скоріше відповідь негативна, ніж позитивна. Тотальна недовіра о фінансових послуг та інституцій, недостатній рівень фінансової грамотності, низька фінансова інклюзія – все це суттєво знижує зацікавленість індивідуальних учасників у використанні послуг недержавних пенсійних фондів. І кількісні параметри системи недержавного пенсійного забезпечення у попередні роки свідчать про це.

В першу чергу треба звернути увагу на той факт, що основним гравцем цього ринку є Корпоративний недержавний пенсійний фонд Національного банку України. В свою чергу, відкриті НПФ в Україні не здобули популярності. Кількість учасників найбільшого відкритого НПФ – близько 70-80 тис. осіб, а для більшості відкритих НПФ цей показник коливається в межах 10-20 тис. осіб. Найбільш показовою в цьому контексті є динаміка показника пенсійних внесків (рис. 2).

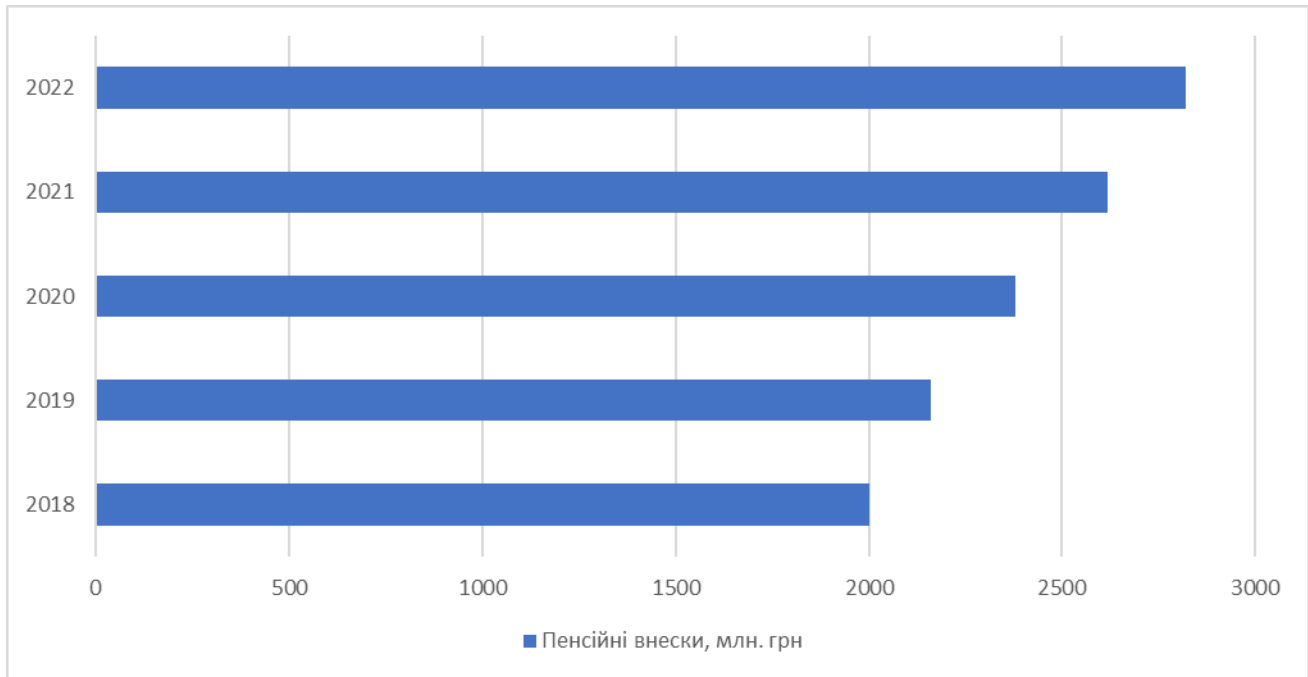


Рис. 2. Пенсійні внески до недержавних пенсійних фондів в Україні, млн грн.

Джерело: складено авторами за даними НКЦПФР [15].

Як видно з рис. 2, пенсійні внески до недержавних пенсійних фондів помірно зростають. Поряд з цим, варто враховувати, що у 2022 році внаслідок відкритої агресії проти України відбулася різка девальвація гривні відносно основних валют. Що знецінило як пенсійні внески, так і пенсійні виплати. Головний момент – структура пенсійних внесків, в якій основну питому вагу займають внески від юридичних осіб. Зокрема, за результатом 2022 року частка внесків від юридичних осіб становить 81,5 %. В підсумку можна зробити висновок, що дизайн пенсійної системи України загалом та системи недержавного пенсійного забезпечення потребує докорінних змін. При цьому в поствоєнному періоді акцентувати на такому:

Комплексний підхід до реформування пенсійної системи, насамперед, в частині трансформації солідарного рівня та недержавного пенсійного забезпечення, а також повноцінного запуску обов'язкового накопичувального рівня.

Перегляд практичних засад запуску та функціонування обов'язкового накопичувального рівня пенсійної системи з врахуванням принципово нової архітектури української економіки у поствоєнний час. Зрозуміло, що після закінчення війни ключовим питанням буде відновлення національної економіки. Разом з тим, в першу чергу це визначає актуальність питань щодо пошуку ресурсів для відновлення. Очевидно, що на першому етапі такі ресурси можуть надходити тільки з внутрішніх джерел, але в подальшому Україні варто розраховувати виключно на себе. Тому питання щодо часу запуску другого рівня пенсійної системи фактично визначене. Проте існуючий базис для цього процесу, а також нормативна база мають бути переглянуті, оскільки принципово зміниться архітектура національної економіки.

Розвиток системи недержавного пенсійного забезпечення має бути синхронізовано з заходами, спрямованими на підвищення рівня фінансової грамотності населення. Необхідно подолати існуючі тренди недовіри до фінансових інституцій та фінансових інструментів.

Підвищення рівня фінансової інклюзії – формування передумов для активізації індивідуальних інвестицій на фінансовому ринку.

Розвиток ринків фінансових інструментів, які можуть бути потенційними об'єктами вкладень для недержавних пенсійних фондів. За рахунок цього можливо посилити фінансову стійкість системи недержавного пенсійного забезпечення та знизити ризики діяльності НПФ.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

У поствоєнному періоді перед Україною стоять складні завдання у політичній, соціальній та економічній сферах. Від їх вирішення багато в чому залежить майбутнє місце України в глобальній політиці та економіці. Одним із найбільш складних викликів буде беззаперечно розбудова ефективної пенсійної системи. На сьогодні в цій царині стоять складні завдання, в тому числі – і щодо функціонування недержавного пенсійного забезпечення. Їх вирішення має стати одним із головних пріоритетів у поствоєнний час. Проте, усі заходи мають враховувати і стан, і якому перебуватиме наша держава після війни. Трансформація пенсійної системи потребуватиме значної політичної волі, проте вже в короткостроковому періоді стане потужним стимулом для розвитку України.

Література

1. Вишневецька О. Пенсійна реформа: зарубіжний розвиток для України. *Механізми державного управління*. 2016. № 8 (34). С. 42-48.
2. Корнеев В. Недержавні пенсійні фонди як важлива складова системи недержавного пенсійного забезпечення: їх сутність та функції. *Ефективна економіка*. 2011. № 8. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2011_8_29 (дата звернення 20.07.2023 р.).
3. Лазебна М. Пенсійна реформа: зацікавлені всі. *Вісник Пенсійного фонду України*. 2010. №1. С. 19-21.
4. Леонов, Д. Вплив державного регулювання на розвиток недержавних пенсійних фондів в Україні. *Світ фінансів*. 2019. Вип. 3. С. 165-178.
5. Марич М., Шупер, А. Перспективи розвитку недержавного пенсійного забезпечення в Україні. *Економіка та суспільство*. 2021. №31. URL.: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/681/654> (дата звернення 20.07.2023 р.).
6. Підлипна Р. Розвиток інструментів недержавного пенсійного забезпечення в Україні. *Науковий вісник Ужгородського Університету. Серія Економіка*. 2020. Випуск 1. С. 41-48.
7. Ставерська Т., Шевчук І. Етапи пенсійної реформи в Україні. *Економіка і суспільство*. 2017. Вип. 13.С. 1221-1228.
8. Середній розмір місячної пенсії та кількість пенсіонерів. *Державна служба статистики України*. URL.: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 20.07.2023 р.).
9. Середній розмір призначеної пенсійної виплати. *Пенсійний фонд України*. URL.: <https://www.pfu.gov.ua/2151250-serednij-rozmir-pryznachenoyi-pensijnovyi-vyplaty-ta-pytomu-vagu-pensioneriv-za-rozmiramy-pryznachenih-misyachnyh-pensij-u-zagalnij-yih-chyselnosti-standom-na-01-01-2022-roku/> (дата звернення 20.07.2023 р.).
10. Бюджет 2022 року. *Міністерство фінансів України*. URL.: https://mof.gov.ua/uk/budget_2022-538 (дата звернення 20.07.2023 р.).
11. Коментар Національного банку щодо рівня інфляції у 2022 році. *Національний банк України*. URL.: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/komentar-natsionalnogo-banku-schodo-rivnya-inflyatsiyi-u-2022-rotsi> (дата звернення 20.07.2023 р.).
12. Статистика фінансового сектору. *Національний банк України*. URL.: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial> (дата звернення 20.07.2023 р.).
13. Наглядова статистика. *Національний банк України*. URL.: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/supervision-statist> (дата звернення 20.07.2023 р.).
14. Квартальні та річні огляди ринку. УАІБ. URL.: <https://www.uaib.com.ua/analituaib/publ-ici-quart> (дата звернення 20.07.2023 р.).
15. Аналітичні дані щодо ринку накопичувального пенсійного забезпечення. *НКЦПФР*. URL.: <https://www.nssmc.gov.ua/news/insights/> (дата звернення 20.07.2023 р.).

References

1. Vyshnevskaya O. Pensiina reforma: zarubizhnyi rozvytok dlia Ukrainy. Mekhanizmy derzhavnoho upravlinnia. 2016. № 8 (34). S. 42-48.
2. Kornieiev V. Nederzhavni pensiini fondy yak vazhlyva skladova systemy nederzhavnoho pensiinoho zabezpechennia: yikh sutnist ta funksi. Efektyvna ekonomika. 2011. № 8. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2011_8_29 (data zvernennia 20.09.2023 r.).
3. Lazebna M. Pensiina reforma: zatsikavleni vsi. Visnyk Pensiinoho fondu Ukrainy. 2010. №1. S. 19-21.
4. Leonov, D. Vplyv derzhavnoho rehuliuвання na rozvytok nederzhavnykh pensiinykh fondiv v Ukraini. Svit finansiv. 2019. Vyp. 3. S. 165-178.
5. Marych M., Shuper, A. Perspektyvy rozvytku nederzhavnoho pensiinoho zabezpechennia v Ukraini. Ekonomika ta suspilstvo. 2021. №31. URL.: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/681/654> (data zvernennia 20.07.2023 r.).
6. Pidlypna R. Rozvytok instrumentiv nederzhavnoho pensiinoho zabezpechennia v Ukraini. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Universytetu. Seriya Ekonomika. 2020. Vypusk 1. S. 41-48.
7. Stavverska T., Shevchuk I. Etapy pensiinoi reformy v Ukraini. Ekonomika i suspilstvo. 2017. Vyp. 13.S. 1221-1228.
8. Serednii rozmir misiachnoi pensii ta kilkist pensioneriv. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. URL.: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (data zvernennia 20.07.2023 r.).
9. Serednii rozmir pryznachenoi pensiinoi vyplaty. Pensiinyi fond Ukrainy. URL.: <https://www.pfu.gov.ua/2151250-serednij-rozmir-pryznachenoyi-pensijnovyi-vyplaty-ta-pytomu-vagu-pensioneriv-za-rozmiramy-pryznachenih-misyachnyh-pensij-u-zagalnij-yih-chyselnosti-standom-na-01-01-2022-roku/> (data zvernennia 20.07.2023 r.).
10. Biudzhel 2022 roku. Ministerstvo finansiv Ukrainy. URL.: https://mof.gov.ua/uk/budget_2022-538 (data zvernennia 20.07.2023 r.).
11. Komentar Natsionalnogo banku shchodo rivnia inflatsii u 2022 rotsi. Natsionalnyi bank Ukrainy. URL.: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/komentar-natsionalnogo-banku-schodo-rivnya-inflyatsiyi-u-2022-rotsi> (data zvernennia 20.07.2023 r.).
12. Statystyka finansovoho sektoru. Natsionalnyi bank Ukrainy. URL.: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial> (data zvernennia 20.07.2023 r.).
13. Nahliadova statystyka. Natsionalnyi bank Ukrainy. URL.: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/supervision-statist> (data zvernennia 20.07.2023 r.).
14. Kvartalni ta richni ohliady rynku. UAIB. URL.: <https://www.uaib.com.ua/analituaib/publ-ici-quart> (data zvernennia 20.07.2023 r.).
15. Analitichni dani shchodo rynku nakopychuvального pensiinoho zabezpechennia. NKTS PFR. URL.: <https://www.nssmc.gov.ua/news/insights/> (data zvernennia 20.07.2023 r.).